

including for the Motherland. A mother should love her child intelligently, not instinctively, create a safe, joyful atmosphere and love her gently, but restrainedly, calmly, without emotional excesses. Love for Ukraine should be conscious through education, it implies acquaintance not only with its own history and culture, but also with the history and culture of the enemy. Important in the education of patriotism is the independent work on students of themselves, participation in school parties, exhibitions, excursions, hikes.

Historical memory, undoubtedly, has educational significance for imitation. Ukrainian youth honor the memory of their heroes by bringing up behavior worthy of a Ukrainian patriot. But patriotism must be without any hint of chauvinism. Young people should understand both the positive and negative aspects of the Ukrainian people: developed individualism and the desire to avoid submission to others; not the ability to organize around an idea and defend it for a long time; advantage of own interests over common ones; advantage of the emotional sphere over the cognitive. In particular, do not try to pursue your own ambitious interests, but act jointly to obtain the independence of Ukraine. The system of conscious patriotic education of G. Vashchenko, in our opinion, has not only been studied, but also applied in the modern educational system of Ukraine.

Keywords: patriotism, education, G. Vashchenko, personality, love to the Motherland.

Отримано: 01.06.2019

УДК 159.9.-07.-316.6

Т.І. Мельничук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5205-9958>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ У СІМЕЙНОМУ ПРОСТОРИ

Т.І. Мельничук. Особливості економічної соціалізації дитини у сімейному просторі. У статті окреслено загальні соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації дитини у сімейному просторі. Розкрито сутність та особливості взаємин у сім'ї, що формують соціалізуючий простір для подальшого економічного виховання дитини. Виокремлено чинники впливу міжособистісних стосунків у сім'ї на економічну соціалізацію дошкільника. Розкривається сутність трудової, споживчої і власне економічної соціалізації дитини. Відзначається, що економічне виховання дитини в сімейному просторі, становлення її економічної культури й економічної свідомості надалі суттєво впливають на формування соціально активної та самодостатньої особистості.

Ключові слова: економічна соціалізація дитини, сімейні відносини, дошкільний вік, чинники економічної соціалізації дошкільників.

Т.И. Мельничук. Особенности экономической социализации ребенка в семейном пространстве. В статье обозначены общие социально-психологические проблемы экономической социализации ребенка в семейном

пространстве. Раскрыта сущность и особенности взаимоотношений в семье, формирующие социализирующее пространство для дальнейшего экономического воспитания ребенка. Выделены факторы влияния межличностных отношений в семье на экономическую социализацию дошкольника. Раскрывается сущность трудовой, потребительской и собственно экономической социализации ребенка. Отмечается, что экономическое воспитание ребенка в семейном пространстве, становление его экономической культуры и экономического сознания в дальнейшем существенно влияет на формирование социально активной и самодостаточной личности.

Ключевые слова: *экономическая социализация ребенка, семейные отношения, дошкольный возраст, факторы экономической социализации дошкольников.*

Постановка проблеми. З кожним роком як в Україні, так і за кордоном збільшуються різноманіття процесів реформ та трансформацій в економічній сфері. Ефективність економічної соціалізації багато в чому залежить від таких агентів соціалізації як сім'я, товариство однолітків, ЗМІ, спеціальні інститути економічного виховання тощо. Дане дослідження спрямоване на розгляд одного із мікроагентів – сім'ї, так як найбільш чутливою та вразливою до таких реформ є саме сім'я. З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власний досвід поведінки й діяльності.

Переорієнтація економіки країни на ринкові рейки вимагає від учасників економічних перетворень ініціативності, інноваційності, здатності до ризику, а також раціонального мислення і рефлексивності – ознак підприємливого суб'єкта економічних відносин. Усі ці якості закладаються ще у сім'ї, у практиці сімейної економіки [2].

Сім'я – це досить складна система взаємопов'язаних процесів, що першочергово навчають і соціалізують дитину, а сімейні взаємини є одним із компонентів цієї складної системи, що в цілому формують сімейний соціалізуючий простір. Сімейні взаємини дітей і батьків складаються під впливом ряду чинників: психологічного мікроклімату у сім'ї, педагогічної досвідченості батьків та отриманого ними у дитинстві досвіду, особистісних властивостей і якостей самих дітей. Саме те, у якому середовищі росте дитина і що здобуває, зберігається протягом усього її життя. Тому сучасний ритм суспільного життя, розвиток сучасних технологій та стрімкі зміни у соціально-економічному розвитку суспільства спонукають розширити функції сімейного виховання, які сприятимуть розвитку самостійності й індивідуальності у дітей та будуть спрямувати позицію батьків на більш поглиблені і тісні взаємини із дітьми для закладання першооснов їх економічної соціалізації. У зв'язку із цим, особливої уваги

заслуговує дослідження та аналіз особливостей економічної соціалізації дітей у сімейному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціалізація як процес становлення особистості дитини вперше стає предметом наукового дослідження американських соціальних психологів у 50-ті – 60-ті роки минулого сторіччя (П. Глік, Б. Адамі, Л. Колберг та ін.). В останні десятиліття слід відзначити внесок у розробку сімейної соціалізації таких зарубіжних авторів, як Н. Смелзер (становлення самооцінки дітей); К. Стокер, С. Макхоул (взаємини між дітьми у сім'ї), К. Бродерік (системні теорії сімейної соціалізації). У вітчизняній науці роль суб'єкт-суб'єктного діалогу як умови повноцінного розкриття особистості в сімейному спілкуванні та самореалізації відзначалася у працях С. Братченка, Г. Дьяконова, С. Максименка, А. Маслоу, М. Пірен, К. Роджерса, Т. Титаренко та ін. [5, 7, 9]

На важливих аспектах соціально-виховної ролі сім'ї наголошували мислителі та науковці: Т. Кампанелла, Я. Козельський, А. Макаренко, Й. Песталотці, С. Полоцький, Ф. Прокопович, Ж.-Ж. Руссо, К. Славинецький, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Сучасні дослідження вчених, які досліджували економічну соціалізацію (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Н. Побірченко, І. Рогальська, Г. Григоренко, Р. Жадан, Л. Кларін, Е. Курак, А. Шатова, А. Смоленцева), свідчать про необхідність впровадження економічної освіти саме з раннього дошкільного віку у сімейному просторі. У сімейному просторі слід якомога раніше проводити знайомство дітей з ринковими відносинами, економічними уявленнями (про працю, гроші, професії, бюджет сім'ї, якості людини-господаря тощо), економічними поняттями (категоріями) та їх сутністю. Дослідження учених (Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан, Е. Курак, Ю. Лелюк, А. Сазонова, А. Смоленцева, Г. Шатова та інші) довели, що дітям дошкільного віку доступне розуміння окремих економічних понять. Основною метою економічної соціалізації для дошкільників є формування навичок й умінь раціонального використання та інтересу до матеріальних цінностей, розвиток економічного мислення, спонукання до ділової активності, ознайомлення з сучасними ринковими відносинами. Також проблему економічної соціалізації у дитячому віці досліджували Г. Авер'янова, В. Барріс, А. Бергі, А. Бомбі, І. Зубіашвілі, О.Голубева, Н. Грама, К. Данзінгер, О. Дейнека, Н. Дембицька, Т. Дробішева, А. Журавльов, О. Козлова, Д. Лассаре, Г. Маршалл, Л. Магрудер, Т. Мельничук, А. Сазонова, Р.Саттон, Р. Сіглер, Б. Стейсі, К. Шуслер, О. Щедрина.

Не зважаючи на досить значну увагу вчених до психологічних ефектів економічної соціалізації дошкільників, окремі аспекти потребують поглибленого вивчення. Так, із положень різних концепцій економічної соціалі-

зації особистості не з'ясованим залишається питання впливу сімейного простору на формування у дітей основ економічної соціалізації.

Метою статті є розгляд теоретичних аспектів особливостей економічної соціалізації дітей у сімейному просторі.

Виклад основного матеріалу/ Соціалізація – це процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості [10, с. 89].

В. Москаленко, розглядаючи дослідження стадій економічної соціалізації, здебільшого спирається на традиції аналізу особистості в онтогенетичному аспекті, так би мовити, в горизонтальному зрізі. Не менш важливим є дослідження цього процесу у вертикальному зрізі, тобто розгляд його як міжпоколінського процесу. Економічну соціалізацію в міжпоколінній взаємодії можна представити як формування економічної свідомості кожної вікової когорти в сім'ї, яка у більшості випадків є взаємодією і взаємостосунками трьох поколінь, які мають різні системи цінностей і установок щодо економічної реальності [5].

Сім'я – це пріоритетний агент соціалізації, вона має величезні можливості у формуванні особистості, особливо в перші п'ять років життя дитини, у так званий сензитивний період, коли формуються психічні процеси, емоції, характер. Тому така велика відповідальність родини за виховання дітей. На соціалізацію дитини в сім'ї впливає ряд чинників: соціальне й матеріальне становище, рід занять й освіта батьків, емоційно-моральна атмосфера в сім'ї, у тому числі світоглядні позиції членів сім'ї, цінності.

Головними завданнями сім'ї є формування першої соціальної потреби дитини – потреби в соціальному контакті (М. Лісіна), базової довіри до світу (Е. Еріксон) і прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) у дитинстві; формування предметно-маніпуляційної компетентності в ранньому віці й соціальної компетентності в дошкільному, співробітництво й підтримка в освоєнні системи наукових понять і здійсненні самостійної навчальної діяльності в молодшому шкільному віці; створення умов для розвитку автономії і самосвідомості в підлітковому та юнацькому віці [4, 7].

Саме дошкільний вік є тим періодом, упродовж якого відбувається величезне збагачення й упорядкування чуттєвого досвіду дитини, опанування специфічно людськими формами сприйняття та мислення, бурхливий розвиток уяви, формування паростків довільної уваги та смислової пам'яті, формування у дітей певних цінностей та елементів певної культури. Взаємини у сім'ї створюють передумови для взаємопроникнення світу дітей та світу дорослих, що є важливим чинником соціалізації особистості. Тому сім'я є головним соціалізуючим осередком суспільства.

Значущість сімейних відносин для соціалізації дитини зумовлена, по-перше, тим, що вони є першим специфічним зразком суспільних відносин, з якими дитина стикається від самого народження, а по-друге, тим, що в них фокусується і набуває своєрідного мініатюрного вираження все багатство суспільних відносин, створюючи можливість для раннього залучення зростаючої особистості до їх системи.

Автор концепції етичної педагогіки А. Валявський стверджує, що сензитивним періодом для засвоєння дітьми економічних уявлень є період від 5 до 7 років [1].

У дослідженні І. Зубіашвілі також здійснювався аналіз виховання економічної культури в дітей дошкільного віку. Науковець зазначила, що формування економічних уявлень починається з трьох років. Саме в цьому віці діти набувають економічного досвіду через виокремлення грошей як особливих знако-символів у фінансово-економічних відносинах людей. Вивчаючи зміст економічної соціалізації дітей 3-10 років, автор показала, що такі економічні поняття, як "гроші", "праця", "банк" є основними, через які відображається дітьми цього віку економічна реальність. Провідним фактором включення дитини в економічну реальність є особиста діяльність батьків, що здійснюється за допомогою використання грошей. Через гроші діти ознайомлюються з економічною сферою суспільства [3, 4].

Однак, враховуючи значний досвід нашої роботи на практиці, попередні дослідження та стрімкий розвиток технічного прогресу, слід відмітити, що на сучасному етапі розвитку суспільства економічна соціалізація дітей починається вже в ранньому віці. Так, перебуваючи у магазині, неодноразово можна спостерігати картину та почути із вуст 2-3-річної дитини, роздуми: "... багато іграшок, можна все подивитись, але вибрати щось одне, гроші є у мами тільки на одну іграшку. Можливо, ось це візьму, а, можливо, ще подивлюсь...". Ми спостерігаємо перші прояви економічної культури, що вже закладена в такому ранньому віці. Саме у сімейному просторі дитина чує та отримує розуміння того, що не все можна купити, що є тільки певна кількість грошей, які тато заробляє, що потрібно розділяти потреби: "що я хочу" і "що можна купити лише те, на що є гроші". Ціннісні і матеріальні форми економічної культури сім'ї (а саме, правила поведінки в магазині чи сімейні норми щомісячних заощаджень-витрат тощо) акумулюють історично вироблені всезагальні форми господарської діяльності. Слід зауважити, що важливим є не стільки факт включення дитини в економічну підсистему сім'ї, скільки характер його внесення. Якщо дитині доводиться "доводити" своє право на участь в сімейному доході, то її увага концентрується на виконанні зобов'язань перед батьками, тоді як вільне надання грошей формує відповідальність за розумну витрату, прагнення до більшої поінформованості про економічний світ

дорослих. Дорослі тим самим задають дітям ціннісну матрицю ставлення до світу економіки [2, 9]

У широкому розумінні економічну соціалізацію можна розглядати як процес становлення економічного мислення, у тому числі процес інтегрування нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, формування навичок економічної поведінки і реалізацію їх. І саме сім'я найперше формує ці навички та є початком і прикладом їх реалізації [6, 8]. Одночасно сім'я може виступати в якості як позитивного, так і негативного агента виховання. Найбільш ефективний і позитивний досвід буде передаватися при виконанні сім'єю однієї із своїх функцій – господарсько-побутової (економічної), що формує економічну культуру її членів. Під час взаємодії між членами сім'ї (родини) дитина бачить приклад використання грошей, раціонального планування бюджету сім'ї та здійснення відповідних заощаджень і таким чином у неї формуються основи економічної культури. Окрім того, першочерговим завданням економічної соціалізації дітей є формування навичок споживчої поведінки і засвоєння знань про економічні поняття, що характеризують різні аспекти споживання: гроші, покупка, місце покупки і ін.

Сімейні відносини та сімейна культура, тобто сімейний простір, тісно вплетені у соціально-економічну реальність, тому цей простір є одним із найважливіших індикаторів соціальної стабільності й благополуччя дітей у майбутньому.

Сімейні відносини – це суб'єктивно пережиті взаємозв'язки між членами сім'ї, вони об'єктивно проявляються в характері і способах взаємних впливів на особистісному рівні в ході спільної життєдіяльності і спілкування. Вони визначають емоційний і діловий стан сім'ї, її мікроклімат. Всю сукупність сімейних відносин можна розділити на кілька видів:

1) соціально-біологічні відносини – вони охоплюють сферу статеві-вікової структури і чисельності сім'ї, народжуваності, статі та статевого життя, фізичного вдосконалення і спадковості, а також родинних відносин між членами сім'ї;

2) господарсько-економічні відносини, що утворюють матеріальну основу побуту родини. Вони включають ведення домашнього господарства, сімейний бюджет, розподіл обов'язків по будинку.

Внутрішньосімейні відносини формують загальний сімейний простір, що, у свою чергу, формує у дитини відповідні цінності та культуру поведінки, яка поступово стає моделлю взаємин дитини з іншими людьми. Через обмежений особистісний і соціальний досвід, відсутність у батьків елементарних навичок батьківської компетентності у дитини може формуватися хибне бачення оточуючого суспільства, негатив щодо спілкування з іншими його членами, зверхність чи байдужість у спілкуванні з одно-

літками, що з часом завдає певних прикросців самій дитині. Така поведінка дітей та бачення ними певної ситуації спричинює відповідні дії та ставлення інших до них, утруднюючи набуття соціальних цінностей, реалізацію соціальних стосунків і, як наслідок, гальмує соціалізацію.

Економічна культура сім'ї існує в двох вимірах: речовому і духовному. Речове, матеріальне її виявлення – це ті предмети чи продукти економічної діяльності членів сім'ї й усіх попередніх поколінь, в яких об'єктивовано їх психічні особливості і здібності як суб'єктів господарської діяльності. Духовне виявлення економічної культури сім'ї – це психічні особливості її представників, в яких репрезентовано її речовий світ. У своїй цілісності ці два виявлення віддзеркалюють ступінь розвитку сім'ї як людської спільності і групового суб'єкта економічної діяльності. При цьому "економічний" характер діяльності визначаємо через раціональну активність, спрямовану на максимізацію вигоди і зиску від привласнення чи відчуження необхідних благ за умови мінімального докладання ресурсів до цієї справи. Дитина, включаючись від народження у сімейні стосунки, у тому числі й економічні, – ті, що пов'язані з господарською діяльністю і привласненням економічних благ, соціалізується і стає носієм тих саме економічних цінностей, на які орієнтуються інші члени сім'ї [2, 9].

Тому в економічній соціалізації дитини слід розрізняти трудову, споживчу і власне економічну соціалізацію.

Трудова соціалізація дитини формується з раннього дошкільного віку. До трьох років дитина повинна вміти та робити елементарні побутові речі: протирати свої іграшки, тримати свій стіл у чистоті, складати після гри речі. Таке відповідальне ставлення до речей, вже визнаних власністю дитини, спонукає її замислюватись про їх цінність і можливість отримати додаткові іграшки та бережливо ставитися до наявних.

Споживча соціалізація дитини також формується із раннього віку. Л. Лохвицька відмічає, що специфіка формування споживчих знань у період дошкільного дитинства полягає в тому, що така робота здійснюється комплексно: під час ознайомлення з елементарними економічними поняттями (економічне виховання), культивування поваги до людей різних професій (трудове виховання), стимулювання безпечної поведінки (безпека життєдіяльності), вивчення довілля, прищеплення валеологічних навичок (культурне і безпечне споживання продуктів харчування), у ході ігрової діяльності тощо. Отже, метою виховання споживчої освіти має слугувати прищеплення з дитинства основ споживчої культури, навчання дошкільників навичкам раціональної споживчої поведінки, накопичення системи знань про споживання і захист власних споживчих прав.

Економічне виховання дітей молодшого шкільного віку ставить за мету засвоєння ними доступних понять з економіки та розвиток інтересу

до економічних знань. Важливим в цьому процесі є осмислення дітьми таких пов'язаних з економікою рис як: бережливість, ощадливість, працьовитість, чесність, співчуття. Х. Дітмар відзначає, що більшість досліджень дитячих економічних уявлень більш-менш детально описують послідовність їхнього розвитку в порівнянні з теорією когнітивного розвитку. Кожна дитина проходить через квазіуніверсальний набір якісно різних стадій соціально-економічного розуміння, рухаючись від простих і конкретних до складних і абстрактних понять. Дитячі уявлення про економічні аспекти матеріальної власності поступово приводяться у відповідність із системами уявлень, що домінують в суспільстві. Ці уявлення передаються через батьків, школу, друзів і засоби масової інформації. Використання приказок і прислів'їв економічної спрямованості, казок, різних оповідань також сприяє формуванню економічного світогляду, засвоєнню народно-го досвіду і мудрості [4 , 7].

Психологи у своїх дослідженнях відзначають, що дошкільник уявляє собі гроші інакше, ніж першокласник, а підліток ще інакше, ніж малюк. Тому, спілкуючись про гроші з дитиною, їй потрібно дати зрозуміти, що гроші – це атрибут дорослих, хоча вони і дають певні блага. Слід розповісти про культуру грошей, про існування різних обігових знаків у різних країнах. Дошкільник та молодший школяр ще не розуміють, як утворюється ціна товару, який можна купити, у них немає поняття про націнки, витрати і додаткову вартість, але вони починають порівнювати конкретні поняття (товар) і абстрактні (гроші). Багато дітей мають схильність до постійного обміну – іграшками, книжками, картинками тощо. Це є ознакою досягнення певного ступеню мислення, нового рівня порівнянь і аналогій [3, 5].

Тому всі основні навички, знання, вміння, сформовані в дошкільному віці, будуть фундаментом для майбутньої успішної економічної діяльності дорослої людини. Виділяють такі основні напрями економічної соціалізації дитини дошкільного віку: набуття дитиною особистого досвіду "дорослої економіки"; участь дитини у бюджеті сім'ї, при цьому варто зважати на те, що найперші знання з економіки молодші дошкільники набувають у сім'ї – первинній ланці суспільства, яка пов'язана з економічним життям країни в цілому. Чітка організація обліку всіх видів доходів і витрат в сім'ї, правильне і раціональне використання грошових надходжень, ощадливе ставлення до речей, предметів домашнього вжитку, продуктів харчування, електроенергії, води – все це дає великі можливості для економічного виховання дітей.

Отже, рання економічна соціалізація виходить не від природи, чи не від культури, а від сімейного оточення та соціуму. У першу чергу батьки охоче знайомлять дітей з уявленнями про багатство і бідність, про можливість чи неможливість щось придбати. Дитячий заклад, як інститут соці-

алізації, поступово орієнтує дітей на сприятливе сприйняття приватної власності і продовжує формувати поняття економічної культури, поведінки вже через гру у колективі: "Магазин", "Банк" та ін., що інколи починає формувати поряд із економічною культурою і розуміння про майнову нерівність та поняття "багатий" – "бідний". В результаті, діти наелектризовані комплексами, починають плутати категорії достатку і щастя – спочатку по найвності, потім за звичкою. Мабуть, сім'ям варто при формувати світогляду у дітей якомога раніше вводити їх у економічний світ [9].

У досить значної кількості молодих батьків складається амбівалентне ставлення до формування уявлень про цінності грошей: від зацікавленого до байдужого. Аналіз досліджень виявив, що інтерес батьків до формування економічних уявлень дитини залежить як від рівня освіченості батьків, так і від рівня матеріального становища їхньої сім'ї [11].

Велика частина батьків усвідомлює необхідність і плідність формування у дітей понять про гроші та їх цінність, але в реаліях мало хто використовує дану інформацію для виховання дітей у цьому контексті. Мабуть, молодим батькам у їхньому дитинстві не була надана така інформація завчасно. Значна кількість молодих сімей ще не до кінця розібралась із основами економічних понять та знань, не соціалізувалась економічно, тому і не володіє певними знаннями, щоб передати їх дітям.

Також досить важливим у сімейному просторі є емоційний фактор. У вираженні певних емоцій чи певному емоційному ставленні дорослих до предмету чи явища, із самого народження, закладено для дитини і смисл існування цих явищ чи предметів, їх ціннісне значення. Те, що дорослі у сімейному просторі оберігають, хвалять, заради чого витрачають свої сили, чим захоплюються, через що страждають, поступово стає предметом не тільки переживань самої дитини, а й її наслідуванням. Тому серед науковців психологів, психотерапевтів, педагогів існує твердження, що від того, що саме буде переживати дитина у перші три роки свого життя, що буде закладено у її свідомість, якою буде спрямованість її почуттів, залежатиме її соціальна вартість та її "Я".

Тому, враховуючи дошкільний вік, як відмічається у наших дослідженнях та дослідженнях І. Зубіашвілі, Н. Дембицької, Т. Мельничук та ін., діти через взаємодію у грі отримують та засвоюють початкові економічні знання, засвоюють елементарні норми економічної культури, отримують поняття про загальнолюдські цінності, моральні та культурні норми поведінки, навчаються проявляти емоції та почуття, вибудовувати свої відносини, у тому числі і ринкові, формують первинні поняття про гроші, власність, що надалі сприятиме вдалій економічній соціалізації і як її результату – формуванню основ економічної культури [4, 9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Різні соціально-економічні зміни в матеріальній і духовній культурі, зумовлені нау-

ково-технічним поступом, поліпшенням засобів комунікації тощо, впливають на сім'ю та на формування уявлень у її членів про економічну культуру, економічні цінності. Вони викликають зміни ролей і позицій у межах родини, ціннісних орієнтацій, норм і форм поведінки, укладу сімейного життя взагалі, що досить суттєво впливає на виховний процес дітей. З огляду на викладене вище, ми можемо резюмувати, що від взаємин у сім'ї залежить розвиток економічної культури й економічної свідомості у дитини, що надалі буде впливати на формування соціально активної та самодостатньої особистості. Також стає очевидною необхідність зосередження уваги сім'ї на процесах більш ранньої економічної соціалізації дітей і засвоєнні ними системи морально-етичних цінностей, знань і норм суспільного досвіду, соціальних якостей, рис і ролей особистості. Що раніше розпочинається економічне виховання та економічна освіта дітей, то більш усвідомленими, раціональними та розумними будуть їхні дії та вчинки надалі. Окрім того, постає питання і щодо набуття молоддю батьківської компетентності для формування сімейного простору, що сприятиме подальшій ефективній соціалізації дітей, у тому числі й економічній.

Враховуючи зазначене, подальших досліджень потребує вивчення та аналіз впливу сімейних взаємин на формування розвитку монетарної культури дошкільників як одного із компонентів економічної соціалізації дитини.

Список використаних джерел

1. Валявский А. С. Как понять ребенка. Санкт-Петербург: Диля, 2004. 752 с. (Этическая педагогика).
2. Дембицька Н.М. Взаємини в сім'ї як чинник економічної соціалізації дитини. Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. № 1 (3). Вип. 3. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2016. С. 56 – 64. URL : <http://ua.appsyjournal.com/>
3. Зубіашвілі І. К. Соціалізуюча функція грошей. Коломінські читання : матеріали другого міжнар. наук. форуму / [за ред. М.Ф. Головатого, О. Л. Турініної]. Київ : ДП "Персонал", 2009. С. 246-254.
4. Зубіашвілі І. К. Психологічні особливості монетарної культури сучасної сім'ї / І. К. Зубіашвілі, Т. І. Мельничук // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 2018. 1 (25), 135-139. ISSN 2313-752. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/about/submissions>
5. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект : монографія. [Москаленко В.В., Білоконь І.В., Дембицька Н.М. та ін.] ; заг. ред. В.В. Москаленко. – Київ : Український центр політичного менеджменту, 2008. 154 с. (Б-ка журн. "Соціальна психологія").

6. Кравченко Т. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ: Фенікс, 2009. 416 с.

7. Мельничук Т. І. Сімейне виховання як один із чинників економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. Психологічний часопис: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. №3(7). вип.7. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2017. с. 120-131 URL: <http://ua.appsyjournal.com/issue/3>

8. Москаленко В. Соціальна психологія : підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене – Київ: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

9. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія [Електронний ресурс / Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, О.В. Лавренко, Т.І. Мельничук]; (за ред. Н.М. Дембицької) – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 346 с.

10. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. [3-тє вид., стереотип.]. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.

11. Яфизова Р. И., Ничипоренко Л. К. Экономическая социализация старших дошкольников: формирование представлений у детей о ценности денег. Учёные записки ЗабГУ. 2019. Том 14, № 2.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Valiavskiy A. S. Kak poniat rebenka/ A. S. Valiavskiy. – SPb.: Dylia, 2004. – 752 s. – (Этыческаиа pedahohyka).

2. Dembytska N.M. Vzaiemyny v simi yak chynnyk ekonomichnoi sotsializatsii dytyny / N.M.Dembytska // Psykholohichnyi chasopys : zbirnyk naukovykh prats / za red. S.D. Maksymenka. – № 1 (3). – Vyp. 3. – Kyiv : Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuuka Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 2016. – S. 56 – 64. – Rezhym dostupu : <http://ua.appsyjournal.com/>

3. Zubiashvili I. K. Sotsializuiucha funktsiia hroshei / I. K. Zubiashvili / Kolomynski chytannia : m-ly Druhoho mizhnar. nauk. forumu / [za red. M.F. Holovatoho, O. L. Turininoi]. – K. : DP "Personal", 2009. – S. 246-254.

4. Zubiashvili I. K. Psykholohichni osoblyvosti monetarnoi kultury suchasnoi sim'i / I. K. Zubiashvili, T. I. Melnychuk // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 2018 – 1 (25), 135-139. ISSN 2313-7525 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://farplss.org/index.php/journal/about/submissions>

5. Ekonomichna sotsializatsiia molodi: sotsialno-psykholohichnyi aspekt : monohrafiia / [Moskalenko V.V., Bilokon I.V., Dembytska N.M. ta in.]; zah. red. V.V. Moskalenko. – K. : Ukrainyskyi tsentr politychnoho menezhmentu, 2008. – 154 s. – (B-ka zhurn. "Sotsialna psykholohiia").

6. Kravchenko T. Sotsializatsiia ditei shkylnoho viku u vzaiemodii simi i shkoly : monohrafiia / T.V. Kravchenko. – K. : Feniks, 2009. – 416 s

7. Melnychuk T. I. Simeine vykhovannia yak odyin iz chynnykyv ekonomichnoi sotsializatsii ditei starshoho doshkilnogo viku / T. I. Melnychuk // Psykholohichni chasopys: zbirnyk naukovykh prats / za red. S. D. Maksymenka. – №3(7). – vyp.7. – Kyiv: Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 2017. – s. 120-131 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu – <http://ua.appsyjournal.com/issue/3/> – 0,5 d.a.

8. Moskalenko V. Sotsialna psykholohiia : pidruchnyk. / V.V. Moskalenko Vydannia 2-he, vypravlene ta dopovnene – K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2008. – 688

9. Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia ekonomichnoi sotsializatsii molodi: monohrafiia [Elektronnyi resurs / N.M. Dembytska, I.K. Zubiashvili, O.V. Lavrenko, T.I. Melnychuk]; (za red. N.M. Dembytskoi) – K.: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2018. 346s.

10. Fitsula M. M. Pedahohika : navch. posib. / M. M. Fitsula. – [3-tie vyd., stereotyp.I. – K. : Akademydav, 2009. – s. 89. 560 s.

11. Iafyzova R. Y., Nychyporenko L. K. Ekonomycheskaia sotsyalyzatsiia starshykh doshkolnykov: formyrovanye predstavleni u detei o tsehnosti deneh // Uchynye zapysky ZabH U. 2019. Tom. 14, № 2

T. Melnychuk. Economic socialization peculiarity of the child in the family area. *The article outlines the general socio-psychological problems of economic socialization of the child in the family area. The essence and peculiarities of relationships in the family, forming a socializing space for further economic upbringing of the child, were revealed. The factors of the influence of interpersonal relations in the family on the economic socialization of the preschool child were outlined. The essence of labor, consumer and actually economic socialization of the child was revealed. It is noted that the economic upbringing of the child in the family space, the formation of its economic culture and economic consciousness in the future significantly affect the formation of a socially active and self-sufficient personality.*

Keywords: *economic socialization of the child, family relations, preschool age, factors of economic socialization of preschool children.*

УДК 159.9.078

С.О. Мирошниченко

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЗІ СКЛАДНИМИ ЖИТТЄВИМИ СИТУАЦІЯМИ

С.О. Мирошниченко *Взаємозв'язок світосприйняття практичних психологів зі складними життєвими ситуаціями.* У статті здійснено аналіз поняття "складних життєвих ситуацій" та особливості світосприйняття практичними психологами актуальної дійсності. Описані характерис-